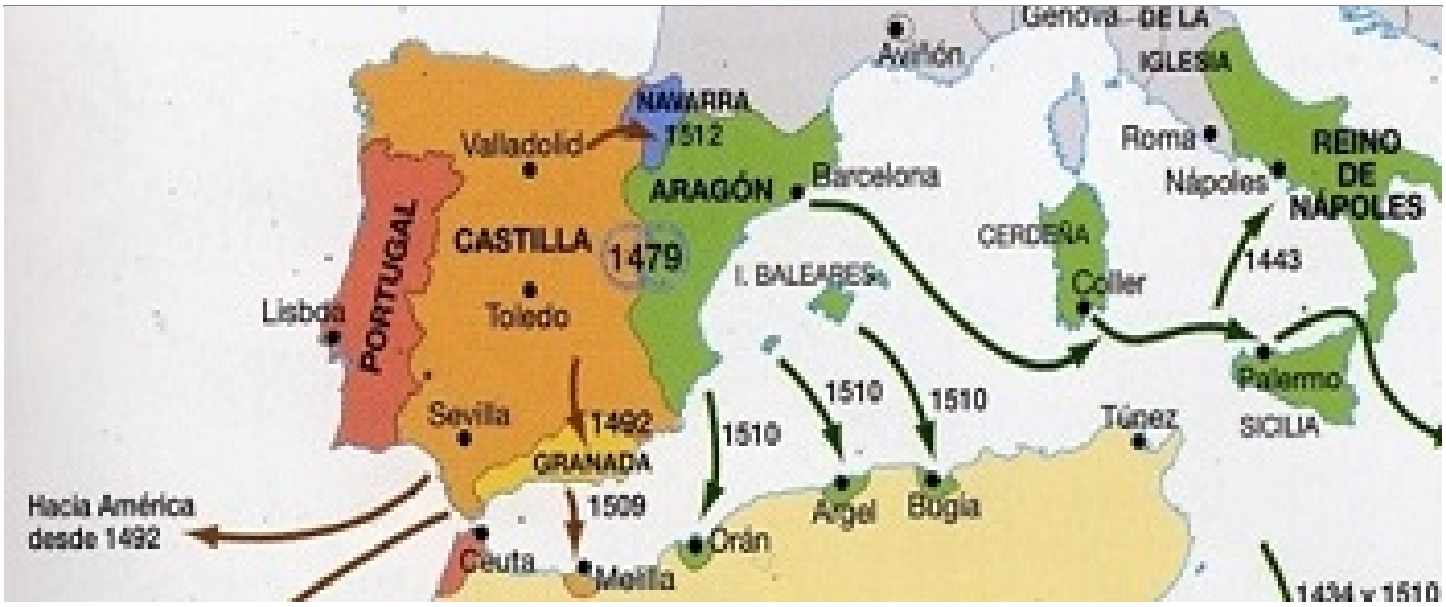

La noció d'Espanya en la Catalunya medieval

Autor: Flocel Sabaté
Data de publicació: 26-03-2020

En Flocel Sabaté resumeix l'estat de la qüestió a finals del segle XX sobre com des de Catalunya va ser considerada 'Espanya' durant l'Alta Edat Mitjana. La historiografia catalana encara no havia redescobert El 'Regnum Tarraconense'.

Introducció [1]

A partir de la necessitat de conèixer les bases del propi present i d'assolir puntals on fer arrelar els discursos de futur, ara i adés les diferents col·lectivitats es remeten als orígens, l'obsessió pels orígens deia Marc Bloch [2]. I aquests, en una Europa que parla de l'Edat Mitjana com la infantesa de la pròpia identitat [3], s'aboquen a una època medieval on conflueixen —en el que des de la llunyania de la nostra quotidianitat pot semblar una amalgama poc destriada— tant les realitats gresoladores dels actuals signes d'identitat culturals, socials i lingüístics, com les projeccions que delerosament hi cerquen les justificacions del present i els condicionants del futur.

Així doncs, convé apamar bé l'espai físic i conceptual per definir adientment la realitat existent en aquells moments que han alimentat les arrels d'identitats que, travessant diferents estímuls al llarg de la història, han menat fins als nostres dies.

La identitat catalana

En l'afany per fonamentar la pròpia puixança [4], la monarquia catalana del segle XIV obté del dret comú les argumentacions, coetàniament emprades per les altres corones europees, que consoliden cada sobirà en la presidència de piràmides feudals nacionals, reconduint així a cada país la disgregació que en els segles anteriors s'hagués pogut derivar de l'esclat feudal [5] i reprenent una cohesió que hauria format part de les inicials passes medievals. Aquesta visió unitària és recollida pels historiadors dels segles XVI i XVII, els quals, per tant, transmeten la imatge d'una

Catalunya sorgida directament del domini carolingi arran de la concessió de Carles el Gros a Guifré el Pilós de lo comptat de Barcelona y Principat de Cathalunya franch de subjeccó al Rey de França, en paraules d'Onofre Manescal [6] per be que a l'hora d'evidenciar una mutació en la denominació, perquè, com recull Andreu Bosch, el país en temps de Lothario no tenia encara lo titol de Catalunya sinó de Espanya o Marcha de Espanya o fins de Aquitania [7]. Aquest país unitari altmedieval, quae Marca Hispania antea dicebatur, configurava l'extrem de l'Imperi carolingi, com remarcarà Pièrre de la Marca [8] i fou guiat sempre per la preeminència del comte de Barcelona, segons recalcarà Pi i Arimón en el segle XIX [9] i situava les arrels de Catalunya com a país en el mateix punt que les altres nacions europees, a tenor de la visió encara assumida en el segle XX per Calmette [10]. La insistència en aquesta equiparació, ben lògica en autors que amarats dels ideals de la Renaixenca maldaven per la recuperació de l'estroncada personalitat catalana, permeté a Jiménez Soler, des de la seva coneguda parcialitat, criticar, el 1920, esos historiadares del siglo XVII, según los cuales cuando Dios creó el mundo creó ya Catalunya.[11].

Malgrat que les darreres dècades han vingut ben carregades de revisions historiogràfiques, vivim actualment una curiosa obstinació ideològica que reviscola aquesta noció de Marca Hispànica i la divulga a través dels llibres adreçats a la formació d'estudiants de primària i secundària [12], tornant-se a assumir també les formulacions precedents per a poder justificar que els inicis de la formació de Catalunya al final del segle IX són equiparables a l'aparició d'altres entitats territorials a Europa [13]. D'aquesta manera es pretén ignorar que, historiogràficament, la qüestió fou aclarida en sentit ben diferent ja fa prop de mig segle, quan Antonio de la Torre advertí que les explicacions tradicionals sobre la Marca Hispànica grinyolaven i requerien d'una revisió, [14]. Maravall demostra la seva inexistència com a definició d'entitat territorial [15] i Ramon d'Abadal no pogué res més que salvar-ne un ús com a mer referent geogràfic emprat molt limitadament i de forma cultista entre el 821 i el 850, [16] cosa per la qual Ferran Soldevila rebutjà atorgar qualsevol entitat a la Marca Hispànica en la revisió de la seva Història de Catalunya apareguda el 1962, [17] criteri servat en les diferents històries generals de Catalunya publicades amb cert rigor fins a l'actualitat [18].

De fet, corn ha reiterat Michel Zimmermann, solament raons ideològiques sustenten la noció unitària inherent al concepte de Marca Hispànica, ja sigui per a ubicar-hi les «droits» de la couronne française o per a cercar-hi anachroniques constructions ideologiques (l'enracinement d'une identité catalane).[19] La realitat altmedieval és la d'un expansiu poder carolingi que fa retrocedir el domini musulmà no sols de les pròpies terres sinó també, entre el 752 i el 801, d'aquella Gothica estesa des del Roine fins al Llobregat, el Cardener i la Serra de Boumort. Aquest espai, abans de ser ocupat pels musulmans en la segona dècada del segle VIII, formava part del regne visigot, la restauració del qual és ara invocada pels carolingis només a manera de reclam justificatiu, perquè l'objectiu aplicat immediatament és el d'una completa absorció, com ho testimonien els vessants tant politícs com eclesiàstics. Així, l'ordenament territorial d'aquest espai es basarà en una divisió comtal, que no és artificiosa sinó assumidora, en cada cas, de les entitats fisiques i humanes prèvies,[20] sense necessitar cap permanent carcassa institucional superior. Des de fora no es destriava aquest extrem meridional de la resta de l'irnperi, tot era Ifranja per als musulmans.[21] El progressiu afebliment de l'imperi empeny cada entitat a endegar unes vies pròpies, cosa que no sols no trenca una continuada relació —per això en aquests moments cap línia no separa amb nitidesa les unitats precatalanes de les preoccitanes— sinó que encara accentua les semblances entre unes entitats meridionals obertes a uns mateixos problemes en un apropament que permet compartir tant similars indicadors socioeconòmics com un mateix cuny cultural, artístic i lingüístic. Quan al segle X el Califat tracta el comte de Barcelona corn a senyor amb plena capacitat superior sense necessitar, a diferència d'un segle anterior, remetre's al poder franc, està evidenciant la independència de fet de les diferents entitats comtals.[22] La sobirania d'aquestes palesa que la progressiva aproximació entre elles no deriva de cap imposició superior sinó d'unes concomitàncies culturals, socials, econòmiques i diplomàtiques fruit de compartir, entre els segles X i XI, una mateixa expansió territorial sobre la frontera musulmana [23], una forta embranzida econòmica [24] i una concordant alteració de les estructures socials[25]. Són els trets d'aquesta evolució el que ha cohesionat els diferents comtats fins i tot visualment, empeltats per la naixent feudalitat i sargits per la xarxa casual prèvia de la frontera. Per això és ara, en l'entrada al segle XII, que aquesta terra de castells i de castlans és percebuda amb un nom com Catalunya.

La cohesió de Catalunya, doncs, s'ha operat mitjancant pair la progressió des de la matriu carolíngia fins a la identitat plenament compartida en el segle XII [26]. A la mateixa centúria en què l'Església trenca el cordó umbilical carolingi amb la seu narbonesa, l'absorció dels territoris musulmans de Tortosa i Lleida obsoleix definitivament l'inicial model comtal, mentre culminen les línies de preeminència del comte de Barcelona, erigit ara en veritable eix vertebrador del conjunt territorial. Amb tota lògica, la visió unitària entorn del casal barceloní es revesteix d'un discurs que permet tant explicar honrosament les arrels de la dinastia que presideix la progressió comuna —és el moment de la Gesta comitum Barcinonsensium-- com justificar i afermar la capacitat de preeminència mitjançant la ràpida i contundent assumpció de la titulació reial per part d'Alfons el Trobador a partir de la seva ascenció al tron d'Aragó, el 1162. Des d'aquest primer moment, el comte de Barcelona es el rei, tal com tothom s'hi adreca i tal com ell mateix es defineix, en una inreressada dinàmica que no farà res més que accentuar-se en els segles següents. La locució comte-rei, tan preuada pels qui valoren que en la seva concisió s'hi resumeix tant la doble condició del titular, comte de Barcelona a Catalunya i rei a

Aragó, com la preeminència catalana en avantposar-hi la titulació comtal, és doncs un recurs historiogràfic pero no pas una realitat medieval, perquè per a tothom el sobirà es el rei, i aquest mateix insisteix en la consideració per a fomentar la puixanca sobre els altres barons del país.

El segle XII recull i desenvolupa aquesta visió unitària sota un casal reial de Barcelona que formalment el 1258 rep de Franca els drets sobre els antics comtats de Barcelona, Urgell, Besalú, Rosselló, Empúries, Cerdanya, Conflent, Girona i Osona [27]. Durant aquesta centúria i culminant en la següent, el pals desenvolupa unes institucions i una legislació pròpies, signes inequívocs del reconeixement intern i extern de qualsevol país. Alhora, els puixants poders baronials i municipals desenvolupen dinàmiques particulars assumint el marc de la unitat catalana. Una unitat que, ja entrant al segle XIV, el poder reial invoca com a pròpia, tot aplicant al conjunt, inclosos els àmbits jurisdiccionals exempts, les demarcacions territorials reials —les vegueries— i pretenent el respecte d'unes regalies i d'unes competències exclusives i superiors. Precisament, en la pugna per les bases territorials i jurisdiccionals dels sectors socioeconòmics del país, lliurada entre els representants baronials i els municipals, aquests s'aproparan al sobirà mitjançant una assumpció de l'advocació reial que, en realitat, defuig l'arbitrarietat del monarca per a acollir una noció objectiva sota el respecte de les Constitucions de Catalunya i els Usatges. D'aquesra manera es pot avançar cap a una comprensió de Catalunya politicament i socialment unificada a tenor de la seva identitat cultural i linguistica i de la seva cohesió institucional i legislativa, superant la funció imbricadora del casal reial. La legitimitat, per tant, trobarà justificació en una història territorial i no pas en la història dinastica [28], segons expressen les explicacions dels propis orígens que s'imposen en el segle XV, com bé compleix la figura d'Otger Cataló. [29]

La dinàmica que situa les diferents poblacions europees sota les respectives piràmides de les monarquies feudals i les cohesiona en els propis trets culturals linguístics, també es viu aquí. Els vectors socials, polítics i econòmics del segle XIII estrenyen i lliguen el país, la qual cosa estén una identificació del territori i de la seva gent, encabits sota una comuna nació catalana, nitidament equiparable a les altres nacions veïnes, corn l'aragonesa, la castellana, la francesa, la llombarda, la italiana, la portuguesa, l'anglesa o l'alemanya [30]. El concepte de nació es combina fàcilment amb la fidelitat feudal exigible a tots els membres de la piràmide presidida pel monarca, aporta una identificació col·lectiva per damunt de la fragmentació jurisdiccional i, alhora, eixampla les solidaritats ja existents sota els radis dels bàndols i els municipis.

Tots els membres de la mateixa nació concorden en una sèrie de trets identificatius característics tant de l'organització de la societat com de la pròpia quotidianitat, tal com reflecteix Eiximenis en explicar que el comportament a taula és diferent segons de quina nació es tracti. Tanmateix, el tret indeleble de la identitat és compartir la mateixa llengua. La nació catalana agrupa els qui parlen l'idioma comú. Alhora, s'assumeixen les singularitzacions institucionals i legislatives que permeten així diferenciar l'espai català configurat en el segle XII —matisat sols pels retalls fronterers del segle XIV— respecte dels altres indrets que reberen la mateixa ilengua en la tretzena centúria. Per això, bé que el valencià Vicent Ferrer o el mallorquí Anselm Turmeda són definits de nació catalana, aquest expressa nitidament que canvia de país en venir a Catalunya procedent de Mallorca [31]. Coetàniament, la contintuïtat de la unió politica amb Aragó s'accentua, de manera irreversible, com merament dinàstica, atesos els tarannàs particulars de cadascuna de les societats i les dinàmiques i malfiances mútues, arran tant de la puixanca de l'oligarquia barcelonesa com de la identificació territorial perseguida pels diferents grups de poder —baronials i municipals— a cada país [32].

La nació catalana frueix de l'evolució convergent des de les inicials entitats carolíngies, però la virtual autonomia d'aquestes imposa que, a diferència d'altres nacions europees coetànies, la unitar baixmedieval no pugui justificar-se en la recuperació d'una singularització ja perfilada i cohesionada en els segles anteriors. De fet, fins i tot el monarca de la nació catalana és, propiament, rei d'un altre país, Aragó, i a Catalunya terminològicament sols es un comte, bé que el més important, el de Barcelona. Cal, ja en el mateix segle XII, eixamplar el contingut formal de comtat de Barcelona, fent-lo coincidir amb la mateixa potestat del sobirà a Catalunya. Alfons el Cast, conseguentment, es regis Aragonum, comitis Barchinone et marchionatus Provincie. Formalment, la denominació es consolida quan a les corts de 1283 els estaments la imposen al monarca com a permanent recordació que manca de titulació superior a Catalunya. El sobirà, però, interpretarà la condició comtal barcelonesa imbuïda d'un sentit rnonàrquic sobre alii barones Cathalonie, com raona Jaume II [33] Alhora, el fet de ser, a tot arreu, lo rei d'Aragó, i el seu llinatge el de la casa d'Aragó., permet que, a nivell popular, la condició de regne d'Aragó basteixi dues significacions: l'especific país aragonès i el conjunt de dominis regits pel sobirà [34] L'ús global, però, arrelarà, coincidint amb el context baixmedieval europeu [35] sota la fórmula de Corona d'Aragó, que també assumeix un sentit doble, identificant-se amb l'àmbit de jurisdicció reial o amb el conjunt dels dominis sota el sobirà. Aquest, i mes enllà de les dificultats terminològiques, al cap i a la fi és, com justifiquen els juristes,amarats de dret comú tan presents a la societat baixmedieval, princep e senyor de Catalunya, cosa que permet referir-se al país com a Principat. Així es difon a partir de mitjan segle XIV, tant cenyit a la capacitat reial com estès al conjunt del territori, tot concordant amb aquell civitas sibi princeps amb què els juristes catalans —àvids seguidors de Sassoferrato [36]— teoritzen sobre un país que es va cohesionant des de la pròpia sinergia.

Prosseguint aquestes vies, la singularització de Catalunya respecte la resta de la Corona d'Aragó que s'opera durant la guerra civil, palesa, ultra les raons socioeconòmiques que endegaren la confrontació, la recerca d'un plantejament polític particular per a una percepció comuna —el Principat— i una apreciació compartida —la nació catalana—.

Quan els carolingis ocupen el nordest de la Peninsula Ibèrica se situen a la regione Yspanie [37] i els refugiats prèviament acollits són, amb tota lògica, els hispani. L'estructuració d'aquest territori dins del domini carolingi, però, l'imbrica amb els espais més septentrionals, de tal manera que durant els segles alt medievals la dinàmica d'àmbits com el Sabartés o, encara més, el Rasés, exemplifica amb nitidesa la relació ara indestriable entre terres que posteriorment s'abocaran vers vessants diferents

L'evolució de la llengua confirrna aquesta proximitat [38], com en els segles immediats difondrà una literatura de trobadors i trobairitz. És una concordanca tambe reflectida en les cases comtals: el 36'6% de les seves unions matrimonials els enllacen amb famílies occitanes, apropant-se, així, al 39'39% celebrat dins de l'àmbit autòcton, per bé que els altres estats peninsulars no son desconeguts i signifiquen el 24'24% dels lligams documentats. Les línies comercials reflecteixen i accentuen la posició intermediària entre el sud musulmà i les terres septentrionals [39], alhora que l'atenció creixent per la Mediterrània fomenta l'afany per la costa provençal i els contactes amb les repúbliques italianes, com és ben clar en entrar al segle XII[40].

Durant tot aquest període el terme Espanya —Hispania, Ispania, Spania— identifica de manera nítida Al-Andalus, l'espai peninsular sota domini musulmà, en plena semblança amb allò que succeeix en els altres dominis peninsulars cristians [41]. Espanya comença allí on acaben les terres comtals. L'avenç territorial s'efectua in detrimentum Yspanie. En el segle X el califa, a mes de rex Cordubae i de rex sarracenorum, és rex Hispaniae [42] i des de mitjan segle XI arribaran parias de Hispania.

Diferentment, l'Església romana sempre ha mantingut la visió unitaria de la Peninsula Ibèrica sota la denominació hispana. Per això tracta els seus governants com a regibus, comitibus ceterisque principibus Hyspaniae, ubica els diferents indrets in partibus Ispanie i sol nomenar uns mateixos llegats per a Hispania [43].

Aquesta identificació entre la denominació hispànica i el conjunt peninsular s'escampa en el segle XII. L'allunyament musulmà imposat amb les noves fronteres no comporta un equivalent distanciament del concepte d'Espanya sinó l'acceptació de la seva signiflcació peninsular, tal com ja l'empra la Gesta Comitum Barcinonensium. En els segles següents la identificació d'Espanya amb l'espai musulmà o amb l'interior de la peninsula perviu escadusserament mentre es mostra ben consolidada la significació peninsular. Espanya com a marc és adoptat amb naturalitat per les cròniques reials: Jaume I es presenta corn a rei d'Espanya, respectuós amb los cinc regnes d'Espanya i preocupat perque mitjancant els seus actes sigui honrada tota Espanya [44] de la mateixa manera que qualque cavaller català es pot definir dient jo sóc un cavaller d'Espanya [45].

Alhora, l''esguard vers la Peninsula va augmentant. Ja en un segle XII molt atent tant a Occitània com a la Mediterrània, un tarannà d'ampla apertura ha portat el vescomte de Barcelona al Marroc i el comte d'Urgell a Lleó, aquest en part seguit pels Cabrera. El pas de la corona aragonesa a mans dels comtes de Barcelona a mitjan segle imposa un tracte veïnal amb Navarra i amb una expansiva Castella. Mirar cap a l'occident peninsular es va fent habitual i hom no s'estranya ni que Ramon Berenguer IV negociï sobre l'expansió peninsular amb un Alfons VII de Castella exultant de prepotència com a Ispaniarum Imperator ni que, més endavant, Alfons el Cast es proposi in suo animo beati Jacobi visitare et reges Hispaniae invicem convocare (...) contra agarenos [46]. Els dos vessants geogràfics a contemplar són prou reflectits quan Guillem de Berguedà pretén amb els seus versos concitar contra Alfons el Cast l'animadversió dels dos àmbits d'atenció: reis castellans i coms de Tolosan [47]. De fet, al llarg del segle XII, en els matrimonis comtals els estats peninsulars igualen la seva presència a les cases occitanes, entorn del 40% dels enllaços coneguts en cada cas.

El segle XIII s'enceta amb un rei Pere el Catòlic que el 1212 s'aplega amb les seves tropes a Toledo per a combatre al costat del rei castellà i el navarrès contra l'enemic comú almohade a Navas de Tolosa, just un any abans de l'anorreament dels afanys occitans en la desfeta de Muret. L'avenç de la centúria aprofundeix l'atenció vers una Mediterrània farcida d'interessos comercials i estratègics [48].Alhora, l'expansió peninsular consolida i allargassa la frontera amb Castella, facilitant un reirerat tracte diplomàtic i humà, concordant amb la successió de relacions veïnals, intercanvis no gaire intensos [49] i també, friccions, com les que abocaran la confrontaci6 de 1296 closa el 1305 amb la partió del regne de Múrcia. Coherent amb aquesta situació, de les sis bodes reials celebrades entre la desfeta de Muret la fi del segle, tres miren a la Mediterrania i dues a Castella.

El segle XIV accentua aquesta dualitat. Els afers peninsulars reclamen l'atenció tant per les relacions amb els musulmans, ara de cobejanca —1309, 1333— adés de temença —1340—, com pels tractes amb Castella, de significació prou àlgida en la costosa i llarga guerra (1356-1369). Es viu, encara més que en la centúria precedent, una natural acceptació de l'arquebisbe de Toledo corn a Hispaniarum primati, tal com se'l tracta des de la cancelleria reial catalana. Aquesta mateixa, en cas d'emprar la llengua vulgar a l'adrecar-se als regnes peninsulars exceptuant Navarra, utilitza la llengua castellana en la mateixa formulació casrellanoaragonesa usada per a l'Aragó. La presència del comte de Trastàmara a Catalunya, senyorejant les viles de Tàrrega, Vilagrassa, Montblanc, Piera i Igualada, i encara altres senyors com Felip de Castre, avancen, en realitar, una creixent familiarització amb l'esguard peninsular.

LA SIGNIFICACIÓ D'UN MARC GEOGRÀFIC COMPARTIT

En definitiva, la percepció pròpia i particular del Principat de Catalunya i el sentiment de nació catalana, canalitzats amb formulacions institucionals i jurldiques especifiques dins de la Corona d'Aragó, es combinen amb la noció d'Espanya entesa com el referent geografic on se situa Catalunya. Per això, a la sortida del segle XIV, Francesc Eiximenis alhora que distingeix de manera òbvia la nació catalana de l'aragonesa, la castellana o la francesa, en ubicar les millors ciutats de la Mediterrania col.loca plegades Mallorca, València i Sevilla a Espanya [50].

Aquest caire de referent geogràfic permet, segons ja advertiren tant Soldevila [51] com Coll i Alentorn, que l'adopció del substantiu no comporta l'assumpció de l'adjectiu: el gentilici espanyol se cenyeix preferentment en el nucli castellano-lleonès-toledà-andalús [52] i no és pas adoptat pels habitants de la Catalunya baixmedieval. Per una banda, autors com Eiximenis poden distingir entre catalans e spanyols [53], però a la vegada, la mateixa generalització geogràfica del terme Espanya al conjunt dels habitants peninsulars fa que el gentilici no sigui emprat usualment a Catalunya. Aquí, els oriünds del regne de Castella no solen ser coneguts com espanyols sinó com a castellans [54].

Es clar, alhora, que compartir un mateix espai de referència imposa una certa concepció i comprensió conjunta, com s'evidencia en la reiteració del recurs al marc peninsular per a encabir les diverses expressions de comparança, de lloança o d'actuació global. Així, al referent geogràfic s'afegeix un cert contingut anímic, espiritual en la terminologia de Soldevila [55].

Des d'aquesta posició, el segle XV intensifica la relació. El Compromís de Casp ofereix el tron catalanoaragonès a una dinastia que no sols procedeix de Castella sinó que hi serva importants interessos, els quals continuarà vetllant mitjançant una permanent i significativa intervenció dins de Castella a través de l'important bandol dels infants d'Aragó [56]. Dinàsticament el marc peninsular es ben nítid: en aquesta centúria tots els monarques catalans hi troben les seves esposes, alhora que s'estrenyen les vinculacions i intromissions entre les corones castellana, portuguesa, navarresa i catalanoaragonesa. Castella esdevé un regne conegut i proper —un graciós regne, en dirà Jaume Safont [57] i la defunció dels seus monarques rebrà funerals en els principals municipis catalans, al.legant el parentiu existent entre les cases reials. No es estrany, doncs, que el primer personatge a qui s'ofereix la corona per part de la Generalitat el 1462 sigui el sobirà castellà.

La unió dinàstica d'ambdues corones el 1479 no deriva pas d'un planificat projecte unificador, però sí de la confluència i consolidació dels diversos interessos familiars i polítics trastàmares al llarg de la Peninsula dins d'un context d'apropament de les potències europees de la zona, tal com ja va assenyalar Jaume Vicens Vives [58]. De fet, sols la prematura mort del príncep Miquel, el 1500, impedeix que la unió dinàstica sigui tot seguit completada amb la suma de la corona portuguesa. Dins d'aquest context, a Catalunya, els principals municipis i la mateixa Generalitat, en el seu afany per afalagar el monarca i expressar-li la pretesa bona sintonia dels súbdits vers el seu senyor, celebren els èxits del sobirà encara que aquests es produeixin en el govern i benefici de Castella, com és ben clar en les commemoracions i celebracions joioses amb què es reben les victòries de Ferran en les campanyes de Granada.

Els intel·lectuals catalans de la quinzena centúria, en assumir els trets humanistes de l'emergent Renaixement, encara incentiven més el tractament unitari de la Península. La Hispània clàssica és el model de Jeroni Pau o de Joan Margarit. Per això, aquest, en protestar per la retenció dels comtats de Rosselló i Cerdanya en mans franceses des de 1462, no remembrarà la tradicional unió dels comtats al conjunt català sinó la seva antiga pertinença a Hispània [59]. Precisamerit la restauració d'aquesta Hispània és motiu de lloança adreçada pel mateix Margarit a Ferran II. La unitat peninsular esdevé no sols un objectiu grat sinó un referent desitjat: hom prefereix idencificar Catalunya amb una Gotolandia concordant amb el conjunt hispànic, alhora que el referent carolingi pot ser arraconat per una comuna invocació d'arrel peninsular sota continuïtat goda, tal com l'entén el valencià Alfons de Jaen en explicar que la invasió musulmana fou contestada per la resistència de Pelayo, para que la generación de los reyes godos se tornasse a reformar e d.este infante deviessen salir los excellentes reyes de Castilla y de Aragon que fasta agora an regnado [60] Pels qui vénen des de fora, com els viatgers del segle XV, és tan nitida l'existència de diferents regnes dins de la Península com que tota ella forma la unitat geogràfica d'Espanya: Summa summarum, is Hyspanien gar eyn buesser

lant, que resumeix Arnold von Harff [61] I des de dintre, Espanya i no pas el Principat configura el marc d'estudi preferent per als treballs d'intel·lectuals com Jeroni Pau [62].

La unio dinàstica amb Castella ha portat, amb espontània immediatesa, tant a una accentuació de les diferències dins de la Corona d'Aragó en culminació de la incapacitat d'assolir lligams interns mes enllà del fet dinàstic —segons s'evidencia des de la segona meitat de la centúria anterior— [63], com el reconeixement de la preeminència de Castella, que precedeix a Aragó en el tractament reial del monarca [64]. L'artificiosa i allargassada titulació del sobirà es simplificada amb la reiteració dels tractaments de rey e reyna de Espana que va prenent cos en el regnat de Ferran II d'Aragó i Isabel de Castella [65], invocació que, com recull Fernando del Pulgar, el consell reial es planteja d'adoptar oficialment [66]. La conquesta de Granada permet accentuar la tasca unificadora dels monarques, enllaçant amb la formulació escatològica i teleològica procedent de les literatures visionàries medievals i amb els classicitzants plantejaments humanistics, els quals, preveient ja la travessa del mar, anhelen fins i tot l'antiga unitat romana d'Hispània i Tingitània [67].

L'aproximació entre els països peninsulars no comporta en absolut un atançament en les característiques identificatives dels diferents sectors de la societat. D'antuvi, les morfologies del municipi castellà i el català divergeixen completament i la projecció d'aquest sobre la pròpia regió és ben diferent de la imbricació de les ciutats castellanes en el seu alfoz, de la mateixa manera que el teixit social urbà no concorda pas, les agrupacions artesanals palesen dinàmiques i evolucions molt diferents, els vectors econòmics adopten vies divergents, la noblesa evidencia funcionaments i articulacions força diversos i fins i tot les línies de confrontació del poder entorn de la corona tenen fórmules i ritmes ben distints. La proximitat d'ambdós països, però, es constata en la creixent accentuació de la relació humana i popular. Existeix una certa immigració castellana sobre terres catalanes, sovint ocupada en tasques no qualificades o temporals en ciutats com Tortosa o Barcelona, i restant fixada, també, en àmbits desclassats de la societat: tant a Catalunya corn a València, en el segle XIV la majoria de les prostitutes son oriündes de la corona castellana [68] Aquest intercanvi humà facilita un cert degoteig transmissor d'idees i conviccions, com és prou clar en la participació de població procedent del regne de Castella en els assalts als calls, el 1391 [69]. Alhora, es viu un tracte comercial constant i creixent: a més de la participació de catalans en fires i mercats castellans ja al segle XIII [70], en la catorzena centúria existeix un consulado de dos casteilanes [71] al Principat i un altre a Mallorca [72], a la vegada que teixits procedents de Castella passen per Perpinyà [73] o que ocasionalment el blat castellà arriba a Catalunya per l'Ebre [74] i un 4% de les embarcacions presents en els ports valencians al segle XV són castellanes o portugueses [75], de la mateixa manera que productes catalans s'embarquen vers ports de Portugal [76], que els comerciants portuguesos requereixen suport institucional en temes mediterranis [77] o que esclaus canaris arribaran a les Balears de la darreria de l'època medieval [78]. Són dades, però, que palesen un tracte minoritari, perquè econòmiicament Catalunya mira de manera preferent vers la Mediterrània i Castella vers l'Atlàntic. La historiografia ha emfasitzat força, en aquest sentit, el fracàs de les temptatives catalanes de la darreria del segle XIII [79], que deixa en mans italianes la canalització del comerç castellà vers la Mediterrania i el pas des d'aquesta a l'Atlàntic [80]. En realitat, caldria fer-ne matisacions, tant per la constatació, en la primera meitat del segle XV, de la voluntat catalana d'establir rutes que unissin Barcelona amb Bruges i amb Alexandria [81] com perquè a la darreria del XIV cada dia vénen de Mallorca a Bruges bastants naus [82], cosa que permet circular vers l'Atlàntic mercaderies catalanes encara que no es controli la ruta [83]. És una apertura que no reclama, però, d'un específic contacte entre catalans i castellans, el qual tampoc no es requereix quan aquests cerquen noves vies meridionals, tal corn evidencien les linies obertes en el segle XV des de Burgos vers Tolosa del Llenguadoc [84], o quan València i Mallorca van assumint un cert paper mitjancer desconegut a Barcelona. De fet, les traves legals pròpies d'un marc juridic medieval basat en els privilegis i en una realitat on, en paraules de Vicens Vives, los Reyes Catalicos necesitaban más de los genoveses que no de los catalanes porque estos estaban arruinados, dificulten que en el redreç finisecular s'hi compti un veritable apropament mercantil català sobre la producció artesanal castellana [85]. Al mateix temps, a la corona catalanoaragonesa l'evolució des de les centúries precedents de la volguda accentuació dels trets diferenciadors dels països integrants i, alhora, l'estretiment dels comuns contactes polítics i economicosocials, també impedeix una pròpia cohesió [86]. Tot això vol dir, per tant, que l'aproximació entre els països peninsulars i la mateixa profundització en l'assumpció del marc geogràfic d'Espanya ha arrelat, en aquests moments medievals, més de les motivacions polítiques i culturals que no pas de la consolidació d'un estretiment econòmic i social.

Precisament, en els darrers anys del segle XV els vessants polítics i culturals encara estrenyen mes les referències conjuntes. Nuestros reynos de Espanya esdevé una expressió usual en Ferran II, el qual pensarà en els seus súbdits com nuestras naciones de Spanya, parlarà del propi llinatge com la casa d'Espanya i sera tractat com el rey d'Espagna, alhora que sorgeixen referents identificatius comuns, com és ben clar en el culte al glorioso bienaventurado apòstol senyor Santiago, patron e guiador de los reys de las Espanas [87].

Tots aquests trets concomitants s'accentuen en entrar als anomenats segles moderns. Les contradiccions de la Catalunya del segle XVI [88] coincideixen amb l'envigoriment, en tot l'àmbit peninsular, d'un concepte d'Espanya

amarat de pretesos bagatges històrics i axiològics [89]. En aquests moments el gentilici espanyol penetra en les identificacions dels mateixos catalans [90] i fins i tot provoca la indignació vers la major part dels castellans (que) gosen dir púiblicament que aquesta nostra província no és Espanya y per ço que nosaltres no som verdaders espanyols.[91] Amb aquests posicionaments, alhora que només encetar el segle XVII Antoni Vicenc Domènech pot definir Pere Rigau de nación catalana y natural del Ampurdán [92], a la fi de la mateixa centúria Roig i Jalpi per a parlar del llinatge del comte Guifré es refereix, sense cap rubor, a la nación española [93]. Són les línies que tot seguit recollirà, prosseguirà i combinarà el segle XVIII [94].

Flocel Sabaté*

Notes bibliogràfiques

*. Departament d'Història Social, Universitat de Lleida (Plaça Victor Siurana,1, 25003 Lleida).

[1]. Text del discurs pronunciat a Balaguer el 8 de juliol de 1997 en el marc del II Curs d'Estiu. El comtat d'Urgell a la Peninsula Ibèrica. Abreviatures emprades: ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; ADPO, Archives Departamentales des Pyrenées-Orientales; AHCT, Arxiu Històric Comarcal de Tarrega; AHCTE, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

[2]. Marc BLOCH, Apologia de la història, Editorial Empúries, Barcelona, 1984, pàg. 27.

[3] Expressió tal vegada preparada per Roberto Sabarino López que veia en l'Edat Mitjana la nascita d'Europa i desenvolupada per la historiografia francesa (Jacques LE GOFF, E la nostra infanzia, 41 Settimanale", 47 [25 novembre, 1980), pag. 64; Robert FOSSIER, La infancia de Europa. Aspectos económicos y sociales. Editorial Labor, Barcelona, 1984, pàgs. IX-XII), malgrat concitar animadversions en altres àmbits, com sobretot entre la historiografia italiana (Renato BORDONE, f., «Young» Carlo Magna. Una nuova immagine di Medioevo?, Quaderni Medievali", 38 [dicembre 1994], pag. 146).

[4] Jean IMBERT, Gerard SAUTEL et Marguerite BOULET-SAUTEL, Histoire des institutions et des faits sociaux (Xe-XIXe siècle), Presses Universitaires de France, Paris, 1956, pàgs. 73-122.

[5] Flocel SABATÉ, Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV, «Anuario de Estudios Medievales», 25 (1995), pàgs. 617-622.

[6] Onofre MANESCAL, Sermó vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor don Jaume segon, justicier y pacífic rey de Aragon y compte de Barcelona, fill de Don Pedro el Gran y de dona Constança sa muller, predicat a la Sancta Iglésia de la insigne ciutat de Barcelona a 4 de novembre del any 1597, Casa Sebastià Comelles al Call, Barcelona, 1602, fol. 26r.

[7] Andreu BOSCH, Sumari, índex o epítome dels admirables i nobiíissims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya, Pere Lacavalleria, estamper, Perpinyà, 1628 (facsímil, Curial, Barcelona-Sueca, 1974, pàg. 89).

[8] Petro de MARCA, Marca Hispanica sive limes hispanicus, Franciscum Muguet typographum, Paris, 1688 (facsímil, Editorial Base, Barcelona, 1972), col. 97; versió catalana: Pere de MARCA, Marca Hispánica (o País de la frontera hispànica),Llibreria Josep Sala i Badal, Barcelona, 1965, pàg. 115.

[9] Andrés Avelino PI y ARIMON, Barcelona antigua y moderna o descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días, vol. 1, Imprenta y librería politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, 1854, pàg. 43.

[10] Joseph CALMETTE, La question des Pyrennées et la Marche d'Espagne au moyen âge, J. B. Janin, Paris, 1947, pàgs. 16-26.

[11] Andrés GIMÉNEZ SOLER, La frontera catalano-aragonesa, «I1 Congreso de Historia de la Corona de Aragón (dedicado al siglo XII) (Huesca, abril de 1920) ». Actas y Memorias, I, Imprenta viuda de Justo Martinez, Huesca, 1922, pag, 489.

[12] Vegeu, per exemple: Guiomar AMELL, Breu història dels catalans, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1994, pàgs. 20-23; Francesc Xavier HERNÁNDEZ Ciències Socials. Història, Teide, Barcelona, 1995, pàgs. 67-68; Mariana CERVERA — Gemma ZUBIARRE, Baula, Edicions Baula, 1996, pàg. 154. El mateix plantejament és divulgat pel Museu d'Història de Catalunya (Espai B-7).

[13] Jordi BOLÒS, L'Imperi Carolingi i la Marca Hispànica, o Atles d'història de Catalunya, Edicions 62, Barcelona, 1995, pag. 59.

[14] Antonio de la TORRE, La reconquista en el Pirineo ,«La reconquista española y la repoblación del país (Conferencias del curso celebrado en Jaca en 1947)», CSIC, Zaragoza, 1951, pàgs. 24-38.

[15] José Antonio MARAVALL, El concepto de España en la Edad Media, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1954, pàg. 154.

[16] Ramon d'ABADAL, Nota sabre la locución «Marca Hispánica», «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXVII (1957-1958), pàgs. 157-164.

[17] Ferrari SOLDEVILA, Història de Catalunya, Editorial Alpha, Barcelona, 1962, pags. 40-42. En l'anterior edició, de 1934, l'autor seguia Calmette en creure que al 865 es produïa un reconeixement institucional de l'espai destinat a ser Catalunya en crear Carles el Calb la Marca Hispànica corn a entitat real i segregada de la Marca de la Gòtia, acceptant, alhora, que Guifré fou marquès de la Marca Hispànica; (Ferran SOLDEVILA, Història de Catalunya, Editorial Alpha, Barcelona, 1934, pàgs. 33-45, 51).

[18] Com exemples usuals: Merce AVENTIN —Josep Maria SALRACH, Del domini carolingi a la independència, «Història de Catalunya», II, Salvat Editor, Barcelona, 1979, pàgs 9-10; Josep Maria SALRACH, Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714, Edhasa, Barcelona, 1981, pag. 186; Josep Maria SALRACH — Merce AVENTIN, Conèixer la Història de Catalunya. Dels orígens al segle XII, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1985, pàgs, 12-23; Michel ZIMMERMANN, Orígenes y formación de una sociedad feudal (785-1137), «Historia de Cataluña», Joaquim Nadal — Philippe Wolff, Oikos-tau, Vilassar de Mar, 1992, pàgs. 208-209,

[19] Michel ZIMMERMANN, Le rule de la frantière dans la formation de la Catalogne (IX-XIIème siècle), «Las sociedades de frontera en la España medieval», Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 1993, pàg. 9.

[20] Flocel SABATÉ, El territori de la Catalunya medieval, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1997, pàgs. 23-24.

[21] Mikel de Epalza, Descabdellament polític i militar dels musulmans en terres catalanes (segles VIII-XI), «symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-IX)», 1, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, 1991, pàg. 54.

[22] Juan VERNET, El «statu quo», internacional de Barcelona en el siglo X, «Festgabe für Hans-Rudolf Singer zum 65. Geburtstag am 6 April 1990, überreicht von seinen Freunden und Kollegen», Martin Forstner (Hgrsg.), ed. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1991, pàgs. 515-516.

[23] Flocel SABATÉ, L'expansió territorial de Catalunya (seglesIX-XII); repoblació o conquesta?, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida,1996, pàgs. 65-92.

[24] Pierre BONNAS5IE, La Catalogne du milieu du X a la fin du X1 siècle,1, Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 1976, pàgs. 321-538.

[25] Pierre BONNASS1E, Sur la formation du foédalisme catalan en sa primière expansion (jusqu'à 1150 environ). «Estudi General», 5-6 (1985-1986), pàgs, 14-21.

[26] Michel ZIMMERMANN, Des pays catalans à la Catalogne: genèse d'une représentation, «Histoire et Archeologie des terres catalanes au Moyen Âge», Philippe Sénac, éd. Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà, 1995, pàg. 83.

[27] Cl. DE VIC — J. VAISSEITE, Histoire Generale du Languedoc, VI, ed. Privat, Toulouse, 1979, pàg. 859.

[28] Eduard RIU-BARRERA, Els orígens de Catalunya, de la historiografia feudal al medievalisme noucentista. A propòsit de l'obra de Miquel Coll i Alentorn, «El Contemporani» (1994), pàg.14.

[29] Pere TOMICH, Històries e conquestes dels reys d'Aragó e comtes de Catalunya, Anubar, València, 1970 (facsímil 1534), pag. 12r; Centre d'Estudis Baganesos, Bagà, 1990 (facsímil 1886), pàgs. 56-61.

[30] Francesc EIXIMENIS, Terç del Crestià, «Lo Crestià», Edicions 62 — La Caixa, Barcelona, 1985, pàgs. 147-148;

«Com usar bé de beure e menjar», Curial, Barcelona, 1977, pàgs. 89-91.

[31] Anselm TURMEDA, Autobiografia i atac als partidaris de la creu, Curial, Barcelona, 1978, pàg. 105.

[32] J. Angel SESMA, Estado y nacionalismo en la baja edad media. La formación del sentimiento nacionalista aragonés. «Aragón en la Edad Media», VII (1987), pàgs. 253-258; J. Angel SESMA, El sentimiento nacionalista en la Corona de Aragón y el nacimiento de la España medieval . «Realidad e imágenes del poder. España a fines de la Edad Media», Adeline Rucquoi, coord., editorial Ámbito, Valladolid, 1988, pàgs. 215-231.

[33] Charles BAUDON DE MONY, Relations politiques des Comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XlVè siècle, II, Alphonse Picard et fils libraires et éditeurs, Paris, 1896, pag. 281.

[34] ADPO 1B-254, fol. 13r; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, 1502, fol. 2v, entre altres exemples d'aquest darrer ús.

[35] Bernard GUENÉE, Occidente durante los siglos XIV y XV. Los estados, Editorial Labor, Barcelona, 1973, pàgs. 93-94.

[36] Antonio GARCÍA, Bartolo de Saxoferrato y España, «Anuario de Estudios Medievales», 9 (1974-1979), pàgs. 443-448.

[37] Michel ZIMMERMANN, Aux origines de la Catalogne; géographie politique et affirmation nationale, «Le Moyen Age. Revue d'Histoire et de Philologie», 89, 1983),pàg. 10.

[38] Antoni M. BADIA MARGARIT, Occità i català: raons històrico-lingüístiques d'una separació, «Catalunya i França Meridional a l'entorn de l'any Mil». Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, pàgs. 340-350.

[39] Pierre BONNASSIE, Catalunya mil anys enrera (Segles X-XI),I, Edicions 62, Barcelona, 1979, pàgs. 360-369; Philippe WOLFF, Quidam homine nomine Roberto negociatore, «Antologia d'Estudis històrics», Història de Catalunya, Pierre Vilar, dir., VIII, Edicions 62, Barcelona, 1990, pàgs. 75-81.

[40] Blanca GARI, Pisa y el control del Mediterráneo nordoccidental. Carta de los cónsules de Pisa a Ramón Berenguer IV a mediados del siglo, XII. «Acta historica et archaeologica Mediaevalia», 3 (1992), pàgs. 9-15.

[41] Antonio LINAGE CONDE, Las raíces medievales de la diferenciación española, «Actas del Cuarto Congreso Internacional de Hispanistas (Salamanca, 1971)», Asociación Internacional de Hispanistas —Consejo General de Castilla y León— Universidad de Salamanca, Salamanca, 1982, vol. II, pàg. 133. Al respecte, des de la posició ideològica imperant el 1942, Pablo Alvarez, havia de reconèixer un eclipse del concepto unitario de España (Pablo ÁLVAREZ RUBIANO, El concepto de España según los cronicones de la Alta Edad Media,«Príncipe de Viana», III, núm VI [1942], pàg. 151).

[42] Mikel de EPALZA, Descabdellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI), «Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-XI)», Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, 1991, pàg. 69.

[43] Demetrio MANSILLA, La documentación pontificia hasta lnocencio III (965-1216), «Monumenta Hispaniae Vaticana. Sección registros», 1, Instituto Español de Estudios Eclesiásticos, Roma, 1955, pàgs. 8-22.

[44] Crònica o Llibre dels Feits, cap. 105, 477, 535 («Les quatre grans cròniques», Ferran Soldevila, ed., Editorial Selecta, Barcelona, 1983, pàgs. 55, 167 i 182).

[45] Bernat DESCLOT, Llibre del Rei en Pere, cap. VII («Les quatre grans cròniques», Ferran Soldevila, ed., Editorial Selecta, Barcelona, 1983, pag. 417).

[46] Gesta Comitum barcinonensium, Petro de Marca, «Marca Hispanica sive limes hispanicus», Franciscum Muguet, Paris, 1686 (facsímil, editorial Base, Barcelona, 1972), col. 551.

[47] Jordi VENTURA, Alfons el Cast, el primer comte-rei, Editorial Aedos, Barcelona, 1961, pàg. 246.

[48] J. N. HILLGARTH, The Problem of a Catalan Mediterranean Empire 1229-1327, The English Historical Review. Supplement 8, London, 1975, pàgs. 1-54.

[49] Bonifacio PALACIOS MARTIN, La frontera de Aragon con Castilla en la época de Jaime I, «X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Zaragoza, 1980, vol. 1-2, pàgs. 475-495.

[50] Francesc EIXIMENIS, Dotzè del Crestià, «Lo Crestià», Edicions62 — La Caixa, Barcelona, 1983, pàg. 187.

[51] Ferran SOLDEVILA, El concepte d'Espanya en la Crònica de Muntaner, «Revista de Catalunya», XVI (1938), pàg. 176.

[52] Miguel COLL i ALENTORN, Sobre el mot «espanyol», «Estudis Romànics», XIII (1963-1968 [1970]), pàgs. 30-39.

[53] Francesc EIXIMENIS, Com usar bé de beure e menjar. Normes morals contingudes en lo «Terç del Crestià», Jorge J. E. Gracia, ed. Curial, Barcelona, 1977, pag. 127.

[54] AHCTE, Paeria i Vegueria II, 61, fol. 77v; AHCT, llibre del Consell 3, fol. 41r, per exemple.

[55] Ferran SOLDEVILA, El concepte d'Espanya en la Crònica de Muntaner, «Revista de Catalunya», XVI (1938), pàgs 175-180.

[56] Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, Aragón y Portugal en la política de Don Álvaro de Luna, «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», LIX (1953), pàgs. 117-134; Julio VALDEÓN, Las Cortes de Castilla y las luchas politicas del siglo XV (1419-1430), «Anuario de Estudios Medievales», 3 (1966), pigs. 321-320; Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, Gestación de partidos politcos castellanos en el siglo XV, «Bandos y querellas dinásticas en España al final de la Edad Media», Cuadernos de la Biblioteca Española, 1, Paris, 1991, pàgs. 31-35.

[57] Josep Maria SANS TRAVÉ, Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont, Fundació Noguera, Barcelona, 1992, pag. 7.

[58] Jaume VICENS VIVES, Els afers castellans de Joan II de Catalunya-Aragó, «Butlletí de la Societat Catalans d'Estudis Històrics», 1 (1952), pàgs. 18-24.

[59] R. B. TATE, La geografia humanística y los historiadores del siglo XV. «Actas del Cuarto Congreso Internacional de Hispanistas (Salamanca, 1971)» 5, 11, Asociación Internacional de Hispanistas — Consejo General de Castilla y León — Universidad de Salamanca, Salamanca, 1982, pag. 697.

[60] Eulalia DURAN i GRAU, Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991, pàg. 9.

[61] En definitiva, Espanya és un país ben dolent (Antonio ANTELO IGLESIAS, Caballeros centroeuropeos en España y Portugal durante el siglo, XV), «Espacio, tiempo y forma», 4 [1989], pàg, 57.

[62] Mariàngela VILALLONGA, La geografia a Catalunya a l'època del Renaixement. «Estudi General», 13 (1993), pàgs. 54-55.

[63] José Ángel SESMA, La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón, «Aragón en la Edad Media», V (1983), pàgs. 142-163.

[64] El 1501 Ferran II es titula, oficialment Dei gratia rex Castelle, Aragonum, Legionis, Sicilie, Granate, Toleti, Valentie, Maioricarum, Hispalis, Sardinie, Cordube, Corsice, Murcie, Giennis, Algarbi, Algezire, Gibraltaris et insularum Canarie, comes Barchinone, dominis Viscaye et Moline, dux Athenarum et Neopatrie, comes Rossilionis et Ceritanie, marquis Oristanni et Gotiani (Dolors DOMINGO, Pergamins de Privilegis de la ciutat de Balaguer, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1997, pàg. 221, per exemple).

[65] Antonio de la TORRE, El concepto de España durante el reinado de los Reyes Católicos, «Revista de la Biblioteca, Archivo y Museo», XXIII, núm. 68 (1954), pàgs. 13-14.

[66] José ORLANDIS, La idea de España y el germen de una conciencia nacional, «Legados del mundo medieval para la sociedad actual», Institución Fernando el Católico. Diputación Provincial de Zaragoza, Zaragoza, 1987, pàg. 29.

[67] J. Ángel SESMA, Fernando de Aragón, Hispaniarum rex, Diputación General de Aragón, Zaragoza, 1992, pàgs. 209-214.

[68]. Flocel SABATÉ, La sexualitat a l'època medieval, «Sexualitat, història i antropologia», Xavier Roigé, ed. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, pàg, 51.

[69] Jaume RIERA, Estrangers participants als avalots contra les jueries de la Corona d'Aragó el 1391. «Anuario de Estudios Medievales», 10 (1980), pàgs. 577-583.

[70] Bonifacio PALACIOS, La frontera de Aragón con Castilla en la época de Jaime1, «X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», vol. Comunicaciones 1-2, Zaragoza, 1980, pàgs. 481-482.

[71] Maria Teresa FERRER, Documents sohre el consolat dels castellans a Catalunya i Balears, «Anuario de Estudios Medievales», I (1964), pàg. 602.

[72] Pablo CATEURA, El consulado medieval de Castilla en el Reino de Mallorca, «Atlas del II Congreso de Historia de Andalucía. Historia Medieval», vol. II, Publicaciones de la Consejería de Cultura y Media Ambiente de la Junta de Andalucía, Córdoba, 1994, pàgs. 289-293; István Szasdi LEON BORJA, Sobre el consulado castellano de Mallorca en la Baja Edad Media, «Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval», 10 (1994-1995), pàgs, 215-232.

[73] Pierre PONSICH, L'age d'or catalan, «Le Pays Catalan», Jean Sagnes, dir. Pau,1983, vol.1, pàgs. 418-419.

[74] Claude CARRERE, Navigation et trafic sur l'Ebre au milieu du XVe siècle, "Miscellanea offerte à Charles Verliden à l'occasion de ses trente ans de professorat», Institut historique belgue de Rome, Gent, 1975, pàg. 105.

[75] Jacqueline GUIRAL, Les relations du litoral valencien avec la Mediterranée et l'Atlantique au XVe siècle «Anuario de Estudios Medievales», 14 (1984), pàgs, 520-522.

[76] Maria Pilar FRAGO—Maria Dolores LÓPEZ, Barcelona i el comerç mediterrani i Atlàntic a partir de les llicències de navegació (1400-1410), «XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 1987)», Comunicacions III, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1989, pàgs. 177-178.

[77] Ramon ROSSELLÓ-Jaume BOVER, Cònsols de Castilla i Portugal a Mallorca s. XV, Consolat de Portugal, Ciutat de Mallorca, 1981, pàg. 7-9.

[78] Ramon ROSSELLÓ, Relacions entre les Balears i les Canàries. Notes històriques, «XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 1987), Comunicacions III, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1989, pàgs. 238-240.

[79] Luís SUÁREZ FERNÁNDEZ, La corona de Aragón y el Atlántico: problemas y vías de investigación, «XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 1989)», vol. Ponències, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1990, pàgs. 182-184.

[80] Jaume VICENS VIVES, Evolución de la economía catalana durante la primera mitad del siglo XV, «Obra dispersa. Catalunya ahir i avui», Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1967, pàg. 162.

[81] Jaume VICENS VIVES, La economía de los países de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media, «Obra dispersa. Catalunya, ahir i avui», Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1967, pàg. 234.

[82] Dolors PIFARRÉ TORRES, Noves dades sobre la navegació catalana cap a Flandes a la fi del segle XIV, «XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 1989)», Comunicacions III, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1990, pàg. 230.

[83] Luís SUÁREZ FERNÁNDEZ, La corona de Aragón y el Atlántico: problemas y vias de investigación, «XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 1989)», vol. Ponències, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1990, pàgs. 186-189.

[84] Philippe WOLFF, l'Aragon, la Castille et Toulouse: étude des relations commerciales (XVè siècle), «Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Estudios medievales», IV, Anubar ediciones, Zaragoza, 1977, pàgs. 274-275.

[85] Este hecho es esencial Para comprender que los Reyes Católicos no aspiraban a lograr una unidad efectiva de España, porque la unidad de un pais empieza, corn es archisabido, por su infraestructura económica (Jaime VICENS VIVES, Historia económica de España, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1987, pàg. 284).

[86] José Ángel SESMA, La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón, «Aragón en la Edad Media», V (1983), pàgs. 143-146.

[87] Antonio DE LA TORRE, Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos, CSIC, Barcelona, 1950. vol. II, pàg. 163; 1950, vol. II, pàg, 319; 1951, vol. III, pàg. 308; 1962, vol. IV, pàg. 402; 1965, vol. V, pàg. 513, respectivament.

[88] Joan Lluís PALOS, Catalunya a l'imperi dels Àustria, Pagès editors, Lleida, 1994, pàgs. 497-510.

[89] Ricardo GARCÍA CÁRCEL, Las culturas del Siglo de Oro, Historia 16, Madrid, 1989, pàgs. 61-65.

[90] L'escadussera presència del gentilici espanyol aplicat a referents catalans de manera ben concreta en el Flos Mundii (Miquel COLL i ALENTORN, Les cròniques universals catalanes, Historiografia., Curial Edicions Catalanes — Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991, pàg. 253) i de forma força inusual i amb sentit més genèric en la Historia e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona de Pere Tomic (Pere Tomic, Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona, Centre d'Estudis Baganesos, Bagà, 1990, pàg. 13) i en les Cròniques d'Espanya de Pere Miquel Carbonell (Pere Miquel CARBONELL, Cròniques d'Espanya, Editorial Barcino, Barcelona, 1997, I, pàg. 223) permet apreciar un primerenc ús del vocable en el segle XV molt reduït i restringit, en tot cas, a determinades utilitzacions cultes (Miquel COLL i ALENTORN, Sobre el mot «espanyol», «Estudis Romànics», XIII [1963-1968), pàgs. 13-15), per bé que aquesta mateixa raresa s'ha sumat, mes recentment, a tots els elements que permeten proposar una redacció molt mes tardana —en uns segles moderns mes coherents— per a la versió actual d'aquestes obres (Jaume RIERA, Falsos dels segles XIII, XIV i XV, «Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant i Elx, setembre, I991)», Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, pàg. 462).

[91] Crtstòfor DESPUIG, Los col·loquis de la insigne Ciutat de Tortosa, Eulàlia Duran, ed., Universitat de Barcelona, Barcelona, 1981, pàg, 102.

[92] Antonio Vicente DOMENECH, Flos sanctorum o Historia General de los santos y varones ilustres en santidad del principado de Catalunya, Emprenta de Gaspar Garrich, Gerona, 1630, pàg. 238.

[93] Juan Gaspar ROIG y JALP1, Epítome histórico de la muy ilustre ciudad de Manresa, ed. Jaime Suria, Barcelona, 1692, pàg. 113.

[94] Ricardo GARCÍA CARCEL, El concepto de España en el siglo XVIII, «Manual de Historia de España», Roberto Fernández, Historia l6, Madrid, 1993, pàgs. 9-36.